

Csáki Árpád

LEVÉLTÁRI ADATOK A LEMHÉNYI RÓMAI KATOLIKUS EGYHÁZKÖZSÉG MÚLTJÁRA ÉS A SZENT MIHÁLY-PLÉBÁNIA-TEMPLOM ÉPÍTÉSTÖRTÉNETÉRE VONATKOZÓAN

A Román Kulturális és Nemzeti Örökség Minisztériumának 2010. évi, Kovászna megye műemlékeit összesítő jegyzékében¹ a lemhényi római katolikus plébániatemplom az azt övező, lőrészekkel ellátott kőkerítéssel együtt (épületegyüttesként) országos jelentőségű besorolással szerepel CV-II-a-A-13234 szám alatt. A műemlékjegyzék szerint a templom 1510-ben épült, 1607-ben és 1776-ban átépítették.

A 2011-ben végzett régészeti ásatásokat megelőzően levéltári kutatásokat végeztünk a plébániatemplom építéstörténetének felvázolása céljából. Kutatásainkat a lemhényi római katolikus plébániának a helybéli lelkészi hivatalában őrzött levéltárában, a gyulafehérvári Érseki és Püspöki Levéltár irataiban, Sepsiszentgyörgyön a Román Országos Levéltár Kovászna Megyei Fiókjában, valamint a Székely Nemzeti Múzeumban végeztük. Az egyház levéltárának legrégebbi darabja a 18. század elejéről fennmaradt anyakönyv, amely az 1712-től kezdődően keresztelt és temetett lemhényiek mellett a megyebíró éves számadásait is tartalmazza.² Az egyházközség másik korabeli, 1723-ban megkezdett és a 19. század elején még idézett protokolluma³ feltehetően a múlt század elején pusztult el a plébánia épületével együtt.

Emellett áttekintettük a papi lak épületével együtt a 20. század elején (1906) nagyrészt elpusztult plébániai levéltár fennmaradt jegyzőkönyveit és iratait, a 18–19. század folyamán végzett püspöki egyházlátogatások jegyzőkönyveit, továbbá tételesen vizsgáltuk a Lemhényben birtokos családok levéltárait is.

Az egyházközség rövid története

Lemhény középkori egyháza a kézdi főesperességhez tartozott, annak egyik legfontosabb plébániája volt. 1332-ban, amikor első alkalommal írott

forrásokban feltűnik (*Lehmem, Lehman*), Beke nevű papja 19, egy évvel később ugyanő 3 régi báni dénárt fizetett a pápai tizedbe. Utóda, Péter pap 1334-ben újabb 14 báni dénárral szerepel az egyházi adójegyzékben.⁴ Lemhény belterületén kívül, több környékbeli településsel közösen épített első kőtemploma ekkor már állhatott, a következő évszázadok során pedig több alkalommal is alapjaiból újjáépítették, javították. Egyházára, papjaira vonatkozóan írott forrásokat csak a 16. század első feléből ismerünk. 1510-ből András nevű papját említik,⁵ 1539-ben Balázs helyi plébános egyben kézdi alesperes is volt.⁶ A 20. század folyamán összeállított, gépelt egyházközség-történet⁷ – helyi szóhasználatra alapozva – pálos szerzetesek működését sejteti Lemhényben a középkor folyamán, akik az 1600-as évek első feléig használták volna a Szent Mihály-templomot. A középkor folyamán a pálos rend háromszéki jelenlétét a történeti források azonban nem igazolják, a rend erdélyi jelenléte a reformációval egy időben megszűnt, és a székelyföldi (illyefalvi) pálos misszió csak a 18. század elején indult újra.⁸

A reformációt követően Lemhény lakossága továbbra is megmaradt a katolikus hiten, ezáltal a kevés ősi, megszakítás nélkül működő háromszéki plébániák egyike, amelyeknek a 16. század utolsó évtizedeiben – Altorja, Esztelnek, Kézdiszentkereszt és Kézdiszentlélek mellett – önálló plébánosa volt. 1567-ben Lemhény a maga 51 adózó portájával⁹ a jelentősebb háromszéki települések közé tartozott. Egyik fő birtokosa Csomortányi László lett, aki 1567-ben tíz ház jobbágyot kapott a fejedelemtől.¹⁰ A 17. század legelején plébánosa gelencei Nagy Antal volt, akit a reformáció következtében területileg Háromszék északkeleti részére visszaszorult kézdi főesperesség élén találjuk már 1580-ban is.¹¹ Róla tudjuk, hogy

¹ Monitorul Oficial al României, Partea I, Nr. 670 bis/1. X. 2010.

² A lemhényi római katolikus egyházközség összes, 1712–1897 között vezetett anyakönyveit (9 kötet) lásd SÁL, Fond 105/395–403.

³ BÁRTH János 2011, 31.

⁴ ErdOkm, II, 401–402.

⁵ PÁLMAJ József 1901, 388.

⁶ SzOkI, VIII, 280–281.

⁷ Szabó Sándor plébános által az 1980-es évek elején készített gépelt kézirat a Szent Mihály-templom történetéről a lemhényi plébánia irattárában. LKPL, sz. n. (a továbbiakban *Historia Domus*).

⁸ CSÁKI Árpád 2011, 7–11.

⁹ SzOkI, II, 222. Megemlítjük, hogy a templomot Lemhénnyel közösen építő és fenntartó Kézdiálmásnak ekkor 11, Velencének 17 adózó portája volt.

¹⁰ SzOkI, II, 214.

¹¹ SzOkI, V, 173.

gelencei plébánosként 1580. március 22-én feleségével, Lukács Ilonával együtt somlyói Báthory Kristóf vajdától örökös jogon megkapta Lukács Ilona lemhenyi házát és telkét tartozékaival együtt, melyet megszerzésük óta békésen birtokoltak, csak oklevelekkel nem rendelkeztek róla.¹² 1602. március 24-én, Brassóban kelt oklevele által Báthory Zsigmond fejedelem is megerősítette őt birtokában.¹³

A 17. század elején a település továbbra is a háromszéki katolikuság egyik legjelentősebb központja volt. A főesperesség papjai és kántorai által előjárójuknak megválasztott torjai Kis Márton lemhenyi plébánost 1607-ben Rákóczi Zsigmond fejedelem erősítette meg esperesi tisztségében.¹⁴ A lemhenyi templomot tárgyaló szakirodalomban fellelhető hivatkozás, miszerint említett évben a fejedelem személyesen járult volna hozzá a templom megerősítéséhez, téves olvasat, ezáltal az oklevél szövegének teljes félreértésén alapszik.¹⁵

Az egyház- és a faluközösséget (communitas) is ugyanazon helyi lakosság alkotta, tartotta fenn templomát és egyházközségét, így tehát ismertetnünk kell röviden a helyi társadalom szerkezetét az erdélyi fejedelem idejéből ismert népszeg- és adóösszeírások alapján.

Bethlen Gábor fejedelem idejében Lemhenyt továbbra is a legnépesebb kézdiszéki települések között találjuk: 1614-ben Altörján ez időben 195, Kézdiszentléleken 173, Lemhenyben 172 családfőt számoltak össze. Míg 1602-ben Basta generális három nemes (Csomortányi István Donáth Ferenc,¹⁶ Kanisztos [Mihály?]¹⁷), 17 lófő és 46 szabad székely családfőt esketett fel Lemhenyből a császár hűségére,¹⁸ addig bő évtizeddel később (1614-ben) már hét nemes rendű családfő szerepel a lustrában, a korábbiak mellett a Sigmondok is. Mellettük 22 lófő, 41 gyalogpuskás és 26 szabad székely lustrált. A település lakosságának mintegy harmadát jelentették a jobbágyok (58 családfő). A főbb jobbágytartók ekkor Kövér Gáspár, Donáth Ferencz, Zsigmond István,¹⁹ Csomortányi Jánosné, Imecs István, Szikszai György,

Bekes György és Tompotiné voltak.²⁰ A helyi társadalom gerincét 1635-ben, I. Rákóczi György fejedelem idején is a lófők (37) és a gyalogpuskások (44) alkották.²¹ A korábban lustrált nemesek közül Kövér Gáspár, Kanisztos Mihály, Csomortányi Miklós, Zsigmond Gergely már nem voltak életben, Donáth Gergelyt Orbaiszéken, Kövér Gáspár fiát a sepsiszéki Uzonban írtak össze. Lemhenyi birtokos és jobbágytartó volt ekkor a Kézdiszentléleken várkastéllyal bíró Tarnóczy Sebestyén is.²²

A 17. század első felében a római székelyhelyű Hitterjesztési Szent Kongregáció megbízásából apostoli misszionáriusok érkeztek a hivatalosan is missziós területté nyilvánított Erdélybe, akik a székelyföldi katolikuság állapotáról is több írásos jelentést küldtek Rómába, ezek alapján ismerjük a lemhenyi plébánia tagjainak létszámát is. Szalainai István ferences misszionárius 1638-ban 136 katolikus nős családfőt számolt össze lemhenyi anya-, illetve a hozzá tartozó velencei és baksafalvi leányegyházakban, a helyi plébános ekkor a nyilvános vadházasságban élő Kászoni Miklós²³, a háromszéki nős papok egyike volt.²⁴ Utóda Ferenczi András pap,²⁵ majd az 1650-es években baróti Cserey János, a korábbi lemhenyi iskolamester lett,²⁶ aki egyházi szolgálatát – a század közepén történt felszentelését követően – a kézdialmási kápolna káplánjaként kezdte.

A 17. század második felének kezdetén (1657) a székelyföldi születésű Damokos Kázmér – csiksomlyói ferences házfőnök és egyben az erdélyi misszió főnöke – 255 katolikus családfőt számolt össze, ezzel Lemheny – Altörja és Kézdiszentlélek után – továbbra is a legnépesebb és jelentősebb háromszéki plébániák egyike, önálló papja azonban éppen nem volt.²⁷ Második székelyföldi körútja során 1668-ban Damokos Kázmér Lemhenyben a hozzá tartozó baksafalvi leányegyházzal együtt 200 családfőt, ötfős családokkal számolva ezer katolikust talált.²⁸

A század folyamán Lemhenyben – az összlakossághoz viszonyítva – a jobbágyok számának szembetűnő a gyarapodása. A Bethlen Gábor idejében

¹² ETA, VII. 3, 75. (129. sz.)

¹³ SzOkl, V, 173–174; ETA, VII. 3, 478. (1830. sz.)

¹⁴ VESZELY Károly, 1860, I, 308–309. Az oklevél Gyulafehérváron, 1607. május 18-án kelt.

¹⁵ KÓNYA Ádám 1980; TUDÓS S. Kinga 2002, 137. A téves hivatkozás megjelölt forrása POTSA József 1899, 313.

¹⁶ Egy rá vonatkozó, 1618-ból fennmaradt okiratot (jobbágykörtő levelet) lásd TUDÓS S. Kinga 2001, 76–77.

¹⁷ Az összeírásból a személynév hiányzik. 1619-ben Lemhenyben Kanisztos Mihály lustrált. Vö. SzOkl, Ús, IV, 614–617.

¹⁸ SzOkl, Ús, IV, 53–54.

¹⁹ Róla lásd COROI Artur 2011, 467.

²⁰ SzOkl, Ús, IV, 447–450.

²¹ SzOkl, Ús, V, 176–180.

²² SzOkl, Ús, IV, 616; ErdTest, I, 133.

²³ COROI Artur 2009, 177; COROI Artur 2011, 465.

²⁴ TÓTH István György 1998, 425.

²⁵ COROI Artur 2009, 177–178.

²⁶ Róla bővebben lásd COROI Artur 2009 és Uő, 2011. Felesége a lemhenyi jómódú lófők egyike, Csákány Ferenc Dorottya nevű lánya volt. COROI Artur 2009, 169, 178–179.

²⁷ A leányegyházak közül Almásban mintegy 35 családfőt és 225 lelket, Baksafalván mintegy 20 családfőt és 100 lelket számolt. TÓTH István György 1994, 302. TÓTH István György 1998, 420 (255 család, a filiákkal együtt).

²⁸ TÓTH István György 1994, 377. A lélekszám apadása valószínűleg az almási leányegyház kiválásával magyarázható (a jelentésben Kurtapatak filiájának írják).

örökös jobbágságra jutott vagy fejüket önkéntesen szolgaságra kötő székelyeknek a szabadok sorába való visszaállítását követően a század folyamán, különösen annak utolsó évtizedeiben, a jövevények, elsősorban Moldvából érkező, magukat és családjukat a helyi nemesekhez elszegődők²⁹ lélekszáma folyamatosan emelkedett. Az utóbbi évek kutatásai ugyanakkor felhívták a figyelmet arra, hogy a székelyföldi, köztük felső-háromszéki katolikus egyházak közül a jelentősebbek mint földesurak már a fejedelemség korában is bírtak a „megyének” örökös szolgálatára szegődő „templomi jobbágyokkal”.³⁰ Erre vonatkozóan 1619-ből ismert a legkorábbi lemhényi adat, amely „templomhoz való ősjobbágyot”, név szerint Barlok[!] Gábort említ.³¹ A templom fenntartására vásárolt vagy felajánlott földek³² művelését végző jobbágyok száma a század végére tovább gyarapodott, egy 1811-ből ismert megyebírói számadás megemlíti, hogy a Veress család elődeit Zsigmond Ferenc helyi nemes 1690-ban adományozta az egyház számára.³³

A következő század első évtizedeiben végzett adóösszeírások közül az 1713. évi félszázat is meghaladó (53) jobbágy családfőt jelez.³⁴ Számuk tovább nőtt a néhány évvel későbbi pestisben elpusztultak és elvándoroltak pótlására érkezőkkel. 1722-ben Lemhényben összesen 168 családfőt írtak össze, közülük 67 jobbágy és 23 zsellért jeleznek, de az elhagyott telkek száma is magas (21) volt.³⁵

A hosszas szárazságot követően, az 1719-ben tomboló pestisjárvány 53%-os embervesztést okozott a helyi gyülekezetben. A pusztítás székelyföldi vi-

szonylatban is a legnagyobbak közé tartozott. Lemhényben az egyháztagek lélekszáma felére (550 fő) csökkent, filiájában, a közeli Kézdiálmásban ennél is drámaibb volt a helyzet: mindössze 117 lélek maradt a néhány évvel korábban jelzett 400-ból.³⁶ Az 1730-as években már újra 1000 fölött volt az egyházközség tagjainak száma, a településen ugyanakkor 1733-ban görögkeleti román papot és templomot is³⁷ jeleznek a források.

A lemhényi egyházközség felvirágzását jelzi az is, hogy plébánosa – Bíró János – 1727-ben a főesperesség jegyzője volt.³⁸ Az itteni katolikus közösség legjelentősebb támasza a 18. század első évtizedeiben a helyi származású Geréb János nemes volt,³⁹ akinek hosszú megyebírói szolgálata az eklézsia javainak gyarapításával, épületeinek feljavításával telt. A helyi katolikusok mellett a kantai minoriták egyik ismert anyagi támogatója,⁴⁰ az erdélyi katolikusok 1707 végén, Kézdivásárhelyen megtartott „generalis congregatio”-jának egyik résztvevője, végzéseinek – amelyben újabb minorita atyákat kértek Kantába – aláírója.⁴¹ 1728 végén lejegyzett testamentumában az általa épített malmot második⁴² feleségére, Barra Zsuzsánnára, az ő halálát követően pedig a helyi katolikus egyházra, a Szt. Mihály hegyén lévő templom számára rendelte, azzal a meghagyással, hogy „legyen inspectioja azon malomra az itten lévő plébánosnak, annuatim én érettem vagy édes, elébbi házas társamért, úgy mostaniért is s minden atyámfiáért celebráltassanak bizonyos szentmisék”.⁴³

A Kézdiálmással közösen fenntartott Szent Mihály-plébániatemplom javításai mellett a század második

²⁹ Lemhényi vonatkozású jobbágykötő leveleket lásd TUDÓS S. Kinga, 2001, 76–77, 132–133, 152–153.

³⁰ BÁRTH János 2011, 7.

³¹ SzOkI, Ús, IV, 617.

³² Az egyházközség földjeinek 1760. évi összeírását lásd BÁRTH János 2011, 29–30.

³³ „[...] lévén én nékem Kézdi székben Lemhényben jámbor, jó, szófogadó jobbágyom, úgymint Veress Miklós fiaival, Istvánnal, Péterrel, Mihállyal és Tamással, és Veress György s Veress János, akiket hagyok az én holtom után a Kézdi széki lemhényi Szent Mihály tisztességére építtetett templom számára minden külső, belső hozzájuk tartozandó bonumokkal együtt, [...] kívánván én is a feljebb megemlített személyektől, hogy [...] én utánam minden esztendőben háromszor misét szolgáltatassanak.” Zsigmond Ferenc 1690. december 24-én kelt végrendeletét bemásolták több püspöki egyházlátogatás, köztük az 1866. évi vizitáció jegyzőkönyvébe. GyÉFL, I. 4. Canonica Visitationes, 37. sz. doboz, kötet sz. n., 13–16. Vö. BÁRTH János 2011, 31.

³⁴ PÁL-ANTAL Sándor 2011, 144.

³⁵ BENKŐ József 1999, II, 130; PÁL-ANTAL Sándor 2011, 8, 13, 490.

³⁶ CSÁKI Árpád 2010, 283–284.

³⁷ PÁL Judit 1996, 62. A Lemhényben élő görög nem egyesültek (görögkeletiek) névsora 1699-ből ismert (PÁL Judit 1996, 82), papjukat már az 1717. évi katolikus egyházlátogatás is jelzi.

1762-ben görög katolikus templom és egyház működött itt két pappal és a hozzá tartozó 52 családdal, anyaegyházuk a következő század közepén is létezett. PÁL Judit 1996, 63–64. Az 1717. évi római katolikus püspöki vizitáció Kézdiálmáson is 281 „valachicus”-t említ.

³⁸ APOR Péter 1903, II, 198–199. A 18. század első évtizedeinek lemhényi plébánosai: Lenkes Pál (1700–1716), Lukács András (1716–1727). *Historia domus*, 6.

³⁹ Br. Apor Péter emlékezetében: „Lemhényi nemes volt az ifibb Geréb János.” APOR Péter 1903, I, 210.

⁴⁰ 1707-ben 150 magyar forinttal támogatta a kantai gimnáziumot. ORBÁN Balázs 1869, 108.

⁴¹ GALLA Ferenc 2005, 335; GALLA Ferenc 2010, 168. (695. sz.)

⁴² Első felesége kurtapataki Baka Anna volt, aki valószínűleg a pestisjárvány idején, 1719-ben halt meg. Végrendeletét (forrásmegjelölés nélkül) lásd SÁVAI János 1997, I, 157–159. Lásd még TUDÓS S. Kinga 2001, 152–153.

⁴³ GyÉFL, Püspöki iratok, 9/1728. december 19. A malom feltehetően nem került az egyházközség tulajdonába, amely 1738-ban megvásárolta az árkosi származású Benkő József és feleségének lemhényi pusztá malomhelyét, amelyre kásátörővel és ványolóval ellátott fűrészmalmot építettek. Működtetése ugyancsak a templom jobbágaira hárult. SÁL, Fond 105/395, 35; BÁRTH János 2011, 31.

felének kezdetén – Csorba István plébános⁴⁴ idejében – Lemhényben a falu belterületén lévő a Szent János-kápolna felújítására került sor. A Felső-Háromszék több településén, így Kézdiszentléleken, Sársfalván és Lemhényben is birtokos özv. Ferrati Bertalanné gr. Kálnoki Ágnes⁴⁵ – gr. Kálnoki Sámuel (1640–1706) egykori bécsi alkancellár leánya – 1750-ben Sársfalván lejegyzett végrendeletében a falu között, romlott állapotban lévő „lemhényi Szent János templom” számára 100 magyar forintos alapítvány tett. Testamentumában meghagyta, hogy annak kamataiból az épületet feljavítsák, azt követően jövedelmei a helyi plébánosnak járjanak, aki boldog emlékezetű férje, a havasalföldi, majd a moldvai vajda udvarában szolgáló, nápolyi származású orvosdoktor emlékére havonta misét mondjon.⁴⁶ Az 1755. évi püspöki egyházlátogatás még a fából épült, de teljesen elhagyatott és romos állapotban lévő lemhényi kápolnát említi, amelyet korábban Nagyboldogasszony (Mária mennybemenetele) ünnepén sokan felkerestek egész Háromszékről.⁴⁷ Felújítására tehát ezt követően került sor. Az egyházközség megyebírájának 1758–1760. évekre szóló számadásából kiderül, hogy a kápolnát építő kőművesnek 23 forintot, az ácsoknak a szarvazat felrakásáért 1 forint 50 dénárt, kőkereszt faragásért a molnárnak 48 dénárt fizettek, továbbá, az építéshez szükséges téglá, zsindegy, zsindegyeseg, lécszeg stb. beszerzéséről is intézkedtek. Az ismeretlen mester által a kápolnához 1760-ban készített oltárt értéke 30 forint volt.⁴⁸ Az utóbbi év folyamán megtartott püspöki vizitáció – az Urunk mennybemenetele tiszteletére szentelt, romos állapotban lévő kézdialmási kőkápolna (*capella publica ruinata*) mellett – már a Nepomuki Szent János tiszteletére – Józsa György plébános⁴⁹ idejében – újonnan épített lem-

hényi közkápolnát is feljegyezte, amelyet a távol lévő plébániatemplomba való feljárás helyett egyre gyakrabban használtak.

Józsa György plébános lelkészutóda Kun Mihály⁵⁰ lett, aki lemhényi Keserű Mihály 1770-ben kelt végrendeletében – amelyben a helyi nemes a Templom mezejében Tófenék nevű lábban lévő három vékás szántóját a helyi plébánosra hagyta – kézdi alesperesként szerepel.⁵¹

A járványok⁵² elleni egyre eredményesebb fellépésnek köszönhetően az 1770-es évek közepétől – Eresztevényi Ferenc pap⁵³ idejében – alapos építkezésekbe kezdhetett a egyházközség.

Az 1777-ben befejezett templomépítést néhány évtizeddel később a torony kijavitása és magasztása követte 1810-ben.

Az egyházközség lélekszáma egy évszázad leforgása alatt háromszorosára nőtt, 1835-ben –leányegyházközségével együtt – a gyülekezet több mint 3000 tagot számlált (Lemhényben 2210, Almáson 954). Plébánosai közül 1846-ban Kelemen György, két évvel később Kádár Antal kézdi főesperesek voltak.⁵⁴

Erről az időszakról bővebben a plébánia 1842-től vezetett protokollumai alapján tájékozódhatunk. Bejegyzései szerint 1844-ben az egyházközségnek továbbra is 11, templomhoz való jobbágya volt⁵⁵, a falu végén lévő, haszonbérlnőnek kiadott malom évi 21 rénes forintot, egy évtizeddel később, egy másik malommal együtt 135 forintot jövedelmezett.⁵⁶ 1847-ben a plébánia épületének kijavitására költenek jelentős, 447 rénes forint összeget, majd a következő évtized első éveiben a falu belterületén lévő Szent János-kápolna tetőszerkezetének javítására, újraszindelyezésére került sor.⁵⁷ A 17. század közepén már álló kézdialmási kápolna, illetve a település központjában

⁴⁴ 1743–1757 között Lemhény plébánosa, 1752-ben a főesperesség egyházi jegyzőjeként említik. *Historia domus*, 6; APOR Péter 1903, II, 401.

⁴⁵ Sársfalvi udvarházánál olasz származású minorita káplánt tartott. GALLA Ferenc 2005.

⁴⁶ „Tertio. Lemhényben, a falu között lévő Szent János romlott templomnak épületére és conservatiojára ugyan a fellyebb említett summából hagyok és testálok flo. hung. 100, id est száz magyar forintokat. Ezen summát pedig olly conditioval hagyom, hogy mindenkor fenn maradjon, és nem a capitalis summából, hanem annak interesséből restauráltassék és conserváltassék, minek utánna pedig Isten kegyelméből felépült, misemondó paramentumokkal edgyütt, és a pénz avagy interes, mikor nem fog szükséges lenni az épületekre, in talu casu a lemhényi becsületes pelabanus, akár ki légyen, azon időben a száz forintoknak interessét sex per centum esztendőnként tartozzék minden holnapban az én szegény uram lelkiért egy-egy szentmisét szolgálni, úgy mint egy esztendőben tizenkettőt, úgy mindazon által a templom rövidséget és pusztulást ne szenvedgyen.” A végrendelet korabeli másolatát lásd SÁL, Fond 36, Nr. 1598, 14–15. (a végrendelet forrásmegjelölés nélküli, az eredeti példányra való hivatkozással

történt közlését lásd SÁVAI János 1997, I, 258–261).

⁴⁷ GyÉFL, I. 4. Canonica Visitationes, 3. doboz, 7. kötet.

⁴⁸ SÁL, Fond 105/395, 42–43. Ugyanezen években a papi lak javítására is sor került.

⁴⁹ Csíkszentmihályi Józsa György 1758–1765 között Lemhény plébánosa. *Historia domus*, 6.

⁵⁰ 1765–1774 között Lemhény plébánosa. *Historia domus*, 6.

⁵¹ SÁL, Fond 50, Fasc. IV, 279–280.

⁵² Az utolsó jelentős pestisjárvány 1770-ben érintette Háromszéket, annak orbaiszéki településeit.

⁵³ 1774–1792 között Lemhény plébánosa. *Historia domus*, 6.

⁵⁴ VESZÉLY Károly 1860, I, 375. Előbbi 1821–1846 között, utóbbi 1846–1848 között lemhényi plébánosok. *Historia domus*, 6.

⁵⁵ Vö. BÁRTH János 2011, 31–35, 179–182.

⁵⁶ LRKPL, sz. n., *Protocollum* (1842–1875), 21, 24, 108. A század első évtizedeiből fenmaradt megyebírói számadásokat lásd BÁRTH János 2011, 32.

⁵⁷ LRKPL, sz. n., *Protocollum* (1842–1875), 36, 105. A kántori, valamint harangozói lakások leírását 1860-ból lásd Uo, 175–178.

felépült lemhényi Szent János-kápolna kijavítása és kibővítésével az 1777 körül alaposan átépített, Szent Mihály arkangyal tiszteletére emelt plébániatemplom fokozatosan háttérbe szorult, használata egyre inkább évenkénti néhány alkalomra csökkent. A 20. század elején – László József plébános⁵⁸ idejében – a régi papi lak⁵⁹ helyett 1904-ben újat építettek, amelyet később kibővítve, 1975–1980 között templommá alakítottak át. Az új papi lak 1974-ben épült fel.⁶⁰

A Szent Mihály-plébániatemplom építéstörténete

A székelyföldi, ezen belül háromszéki egyházi építészettel foglalkozó irodalom a 14. század első negyede előtti időszakra feltételezi az első – a századok során többször is átépített – lemhényi kőtemplom építését a jelenlegi Szent Mihály-templom helyén.⁶¹ A Lemhény és Kézdialmás települések között, a Szent Mihály-hegyen épült, először Orbán Balázs által ismertetett⁶² templom majd csak bő évszázaddal később került a kutatások figyelmébe. Kónya Ádám szerint az ovális alakú kőfallal övezett plébániatemplom a 15. század végén vagy a 16. század elején épült, majd a 18. század második felében sor került barokk stílusban való átépítésére. Utóbbi időben (1777) készült a nyugati barokkos oromfal is. A keleti oldalán harangtoronnyá alakított kaputoronnyal, az északi és déli oldalon „rondella-szerű” toronnyal megerősített várfal építését ugyanő a 17. századra valószínűsítette.⁶³ Kónya Ádám fenti leírásának felhasználásával párhuzamosan írták le a templomot Gyöngyössy János és szerzőtársai, valamint Tüdős S. Kinga is.

A templomtól külön épült harangtoronyt egy korábbi kaputorony átalakításaként értelmezték. A templomot övező „várfal” és a déli és északi oldalon álló védőtornyokat a 17. századra datálták. Ezzel szemben Tüdős S. Kinga a védőfal építését a 15–16. századok fordulójára, ennek megerősítését – Kónya Ádámmal hasonlóan – a 17. század elejére sejtette.⁶⁴

A templom diadalívének felirata alapján említett szerzők mindegyike a gótikus átépítés idejeként vagy

befejezésének éveként fogadta el az 1510. évszámot, a támpilléreket, azok lábazati párkányait és vízvetőit emelve ki a gótikus átépítés idejének fennmaradt emlékei közül. Faragott középkori kőajtókeretek(et), ablakkeret(eket) egyikük sem említ, ezek részben csak a 2011. októberi régészeti kutatás során kerültek elő⁶⁵ másodlagos helyen. A felsorolt írások csak részben⁶⁶ szólnak a templom keresztelomedencéjéről, amelyek közül a 16–17. századi, fém tetővel ellátott faragvány jelenleg is a templom szentélyében, a déli fal közelében van elhelyezve, az időrendben korábbi, a gótikus átépítést megelőző korszakból fennmaradt kőfaragvány az elmúlt két évtized során, az említett összefoglaló munkák megjelenését követően került elő és kapott időleges elhelyezést a templom nyugati ajtóbejárata előtt, ahol jelenleg is található.

A templom körül, valamint a védőfalak mentén 2011-ben megkezdett, a templom belsejére mindedig ki nem terjedhető régészeti kutatás a 18. század második felében (1777) történt átalakítást megelőző időkből több építési fázist is elkülönített a megfigyelt falalapozási nyomok, előkerült borda- és faragott kőtöredékek stb. alapján.⁶⁷

Ezek alapján valószínűsíthető, hogy az időrendben harmadik, alapjaiból újjáépített templomhajóval rendelkező gótikus templom befejezésére a 16. század elején kerülhetett sor. Ennek időpontját a diadalív már említett felirata – a templom 18. századi átépítése során került fel a diadalívre „Olim erat Scriptum 1510” alakban – alapján az idézett irodalom az 1510. évre valószínűsíti. Az adat tudomásunk szerint csak későn, az 1823. évi püspöki egyházlátogatás irataiban jelenik meg,⁶⁸ az építés éve az egyházmegye 1826-as kéziratos sematizmusától kezdődően már „1510 körül”⁶⁹ meghatározással szerepel. 1882-ban már többsoros plébániatörténet is bekerült a sematizmusba, amely az adatot, illetve évszámot a diadalív felirata alapján említi, a plébánia alapításának évét pedig pontosítani sem próbálja, hanem a „nem fér kétség a plébánia ősiségéhez” fordulattal él.⁷⁰ Az áttörés a következő század legelején érkezett. A háromszéki nemes családokról a 20. század legelején

⁵⁸ 1883–1919 között lemhényi plébános. *Historia domus*, 6.

⁵⁹ Mestergerendája másodlagosan az új plébánia épületében beépítve. Felirata: INDVSTRIAM JOANNIS GEREB IVDICI PRIMARY ECCLESIAE LEMHÉNYESIS ANNO DNI.1716 DE IVLY IN TEMRE. PAROCHO AEDIFICAVIT HANC DOMVM DOMINUS G. JOANNES KANISTOS DE LEM.

⁶⁰ *Historia Domus*, 11.

⁶¹ GYÖNGYÖSSY János – KERNY Terézia – SARUDI SEBESTYÉN József 1995, 153; TÜDŐS S. Kinga 1995, 136–137.

⁶² „A terjedelmes várfalakkal és bástyákkal körülölelt templom renaissance-stylben imodittatott át, de hogy régi épület, azt bizonyítja diadalívén lévő ezen felirata: Olim erat Scriptum 1510.” Harangjai mellett ugyanő ismertette a templom építésének le-

gendáját is. ORBÁN Balázs 1869, 118–119.

⁶³ KÓNIA Ádám 1980.

⁶⁴ GYÖNGYÖSSY János – KERNY Terézia – SARUDI SEBESTYÉN József 1995, 152–154; TÜDŐS S. Kinga 2002, 136–137.

⁶⁵ Lásd BORDI Zsigmond Lóránd írása jelen kötetben.

⁶⁶ GYÖNGYÖSSY János – KERNY Terézia – SARUDI SEBESTYÉN József 1995, 153.

⁶⁷ Lásd BORDI Zsigmond Lóránd írása jelen kötetben.

⁶⁸ GyÉFL, I. 4. Canonica Visitaciones, 25. doboz, kötettsz. n., 3.

⁶⁹ Sematizmus, 1826, 112.

⁷⁰ Sematizmus, 1882, 102.

megjelentetett munkájában Pálmay József már biztos adattal rukkolt elő. Eredeti okiratra támaszkodott, amelyet – állítása szerint – akkor a lemhényi római katolikus plébánia irattára őrzött. Eszerint 1510-ben, András plébános idejében a helyi Sigmond család tagjai: Sigmond Antal, András, József, Márton, Mihály és Pál a helyi plébániatemplom javára adakoztak.⁷¹ Az említett helyi pap neve más forrásból nem ismert, a Pálmay által idézett okirat eredeti példányáról, a család templomépíttető szerepéről, az egyház – igaz, töredékesen – fennmaradt későbbi irataiban, de a 18–19. századi püspöki vizitációk – amelyek közül az 1823. évi például a protokollumokat, az egyházközség, valamint a plébános magánkönyvtárát is összeírta – jegyzőkönyveiben sem történik említés. A helyiek sem hivatkoznak rá 1864-ben, amikor Pesty Frigyes felkérésére összegezték a helység történetét és összeírták bel- és külterületének helyneveit, az 1510-es évszámot ekkor ők is a templomban található felirat alapján említik.⁷² Az eredeti oklevélről nem volt tudomása korábban Benkő Józsefnek sem,⁷³ de egy évszázaddal később a *Székely Oklevéltár* sorozat szerkesztői is bizonyára kíváncsiak lettek volna rá, akárcsak Barabás Samu, aki saját oklevéltárát már itthon, Papolcon fejezte be a két világháború közötti időszakban. Az Országos Levéltár korábbi főlevéltárosa egyértelműen ismerte Pálmay családtörténeti munkáját, és módjában is állt adatának leellenőrzése, az oklevél szövegét bizonyára szívesen felvette volna kötetébe. Nem került be a Székely Nemzeti Múzeum gyűjteményébe sem, annak ellenére, hogy a 19. század végétől múzeumőrei alapos levéltári gyűjtéseket végeztek egész Székelyföldön. Nem láthatták, mert – alapos gyanúnk szerint – az említett oklevél eredeti példányára való hivatkozás nem több az említett családnak való túlzott hízélgésnél.

Mindezekkel együtt nem zárható ki annak lehetősége, hogy a gótikus építkezések (azok ideje vagy befejezése) 1510-re való datálásának forrása a régi templom visszabontása (1770-es évek második fele) során tett megfigyelése lehetett – itt a szentségtartó fülkére rávéssett évszámra vagy akár egy falfeliratra (a templom külső vagy belső falán) is gondolhatunk. Az időpont egyébként megegyezik a háromszéki templomok gótikus átépítési hullámával, amely a 15. század végétől egészen a 16. század közepéig kitolódott. A Lemhény környékén lévő települések közül Gelence (1503), Esztelnek (1523) vagy Feltorja (1516) esetében ismerünk építéssel kapcsolatos, azokat datáló évszámokat. Itt jegyezzük meg, hogy

másfél évszázada – nagyjából Orbán Balázs látogatása idejében – a lemhényiek úgy becsülték, hogy templomuk építése 1475–1490 között történt.⁷⁴

A templomra, illetve a 16. századi építkezésekre visszatérve: ugyancsak az 1823-as, minden addiginál részletesebb templomleírást, vagyonösszeírást magába foglaló vizitációs jegyzőkönyv tesz említést a toronyépítés évéről, az akkor még olvasható felirata alapján azt 1546-ra határozva meg.⁷⁵ A jegyzőkönyv ugyanakkor nem pontosítja, hogy a torony a templomhoz (nyugati részéhez) hozzáragasztva vagy külön, egy esetleges kerítőfal kapu- és egyben harangtornyaként szolgált volna, feltehetőleg már a 16. században harangja is volt. A 18. század első évtizedeitől ismert püspöki egyházlátogatások két harangot említenek a toronyban, ezek közül egyik az előző század utolsó évtizedéből való. Megválaszolásra várat ugyanakkor, hogy az 1731-ban megemlített, a hagyomány szerint a „kurtyánok kirohanása” idején – feltehetően a 17. század derekán – Moldvába, Bákóba menekített (*una sat pulchra tempore eruptionis Kurtanorum ablata fuisse, fertur ad Bákó in Moldaviam*) ékes harang készítésének időpontja. Orbán Balázs „igen régi harangját” említi,⁷⁶ amelyet a szabadságharc idején 1848-ban ágyúöntésre ajánlottak fel. Összehasonlításként továbbá említjük, hogy a közeli, egyházi szempontból a környék egyik meghatározó, építészeti szempontból is követendő egyházközségének, a kézdiszentlélekinek régi, a 19. század közepén beolvasztott és újjáöntött, közel hárommázsás harangja 1508-ban készült.

A Lemhény környékén lévő települések templomainak építésére, átalakítására vonatkozó adatok alapján (Kézdiszentlélek, 1622; Gelence, 1628; Esztelnek, 1635) újabb építkezést sejtetnének a 17. század első felében Lemhényben is, erre vonatkozóan azonban semmiféle megbízható írott adatot nem ismerünk. Amennyiben történt is valamiféle átalakítás az említett időszakban, az a feltehetően boltozott templomhajónak a gelenceihez hasonló sík (kazettás) mennyezettel való helyettesítésével lehet kapcsolatban.

A templomra vonatkozó, időrendben következő írott forrás a 17. század második feléből való. 1666 nyarán Antonio Angelini da Campo olasz konventuális ferences szerzetes több háromszéki plébánia kérését tolmácsolta a Hitterjesztési Szent Kongregációhoz a megszűnt bűnbocsánati búcsúik megújítására. A lemhényiek Szent Mihály arkangyal búcsúját kérték templomuk számára,⁷⁷ amelyet feltehetően még ekkor el is nyertek, mivelhogy jóval később, az

⁷¹ PÁLMAJ József 1901, 387–388.

⁷² PESTY Frigyes 2012, 87.

⁷³ Vö. BENKŐ József 1778; BENKŐ József 1999.

⁷⁴ PESTY Frigyes 2012, 87.

⁷⁵ GyÉFL, I. 4. Canonica Visitationes, 25. doboz, kötetsz. n., 7.

⁷⁶ ORBÁN Balázs 1869, 118.

⁷⁷ LittMiss, IV, 2455.

1731-ban a megtartott püspöki egyházlátogatás alkalmával is megemlítik.

A plébániatemplom főoltárát 1680-ban⁷⁸ az olasz minorita Vito Piluzio marcianopolisi érsek és moldvai apostoli helynök⁷⁹ szentelte fel. Arra vonatkozóan, hogy az oltárszentelés egy nagyobb méretű belső javítással függne össze, annak végét jelölné, nincsenek adataink. Feltehetően ekkor, vagy néhány évtizeddel később, az újabb javítás alkalmával került sor a boltozott szentélynek alapokig való visszabontására, majd újjáépítésére.⁸⁰

Szebelébi Bertalan⁸¹ kézdiszentléleki, majd altorjai plébános, aki a 17. század utolsó évtizedeiben egyben az erdélyi katolikusok apostoli vikáriusa is volt, nyilván jól ismerte a lemhényi egyház⁸² és templom helyzetét, több alkalommal végzett köztük vizitációt. 1707-ben kelt végrendeletében Szebelébi „a háromszéki szegény és romlottabb templomok szükségére” 100 magyar forintot hagyott. Az említett romlott templomok közül 10-10 forintot kaptak a következők: Bereck, Ozdola, Petőfalva, Futásfalva, Hatolyka, Polyán, Esztelnek, Szárazpatak és Lemhény, végül Martonosba és Haralyba 5-5 forint jutott. Ingóságai közül Lemhénybe a templomhoz egy óntányért, a helyi plébánosnak, Lukács Andrásnak egy ónkannát hagyott.⁸³

Szebelébi megjegyzése, illetve az 1716. októberi püspöki vizitáció feljegyzése, amely a lemhényi templomot jó állapotban találta (*bene curatum*) – vele együtt kijavított, szilárd tornyot is (*turris ... firmiter restaurata*) leír⁸⁴ –, azt sejteti, hogy a 18. század elején, tehát valamikor 1707 és 1716 között jelentős felújításon esett át, belső berendezéséhez pedig a jezsuiták brassói templomának néhány darabját vásárolták meg. A templomnak volt ekkor három oltára festett oltárképekkel (*altaria cum imaginibus pictis*), egy keresztlőmedencéje (*baptisterium cum aheno*). Mindezekkel ellentétben a templomot övező alacsony kerítő kőfal

– amelynek építési ideje írott források alapján nem datálható – leomlott és romlott állapotban volt (*cinctura autem ejus lapidea, demissa et ruinata*). A vizitáció idején az eklézsia megyebírója Geréb János volt, aki az egyház pénzével elszámolva 39 forint és 68 dénár összeget mutatott fel. Ugyanebben az időben, az 1712-től Lemhényben szolgáló Antalffi János püspök által 1726-ban Gyulafehérvárra kanonoknak rendelt futásfalvi Lukács András plébános⁸⁵ vezetésével épült fel a faluban az új papi lak is.

Szűk fél évvel később, 1717. február 27-én újabb vizitációra került sor Lemhényben,⁸⁶ a gyülekezet ekkor 1152 lelket számlált. Templomát, valamint tornyát is jó állapotban (*bene curatum*) találták, benne két harang volt, amelyek közül egyik 1697-ben, Heinrich Lampe brassói harangöntő műhelyében készült, felirata „Veni cum aeterna pace O Rex gloria Jesu Christi 1697”.⁸⁷ A templom körüli kőkerítés az előző évhez hasonlóan omlófélben volt. A templom berendezéséből a három festett oltárképekkel díszített oltárt jegyezték fel. Ugyancsak megemlíti a jegyzőkönyv az újonnan épített, zsindelellyel fedett papi lakot. Az anyaegyházhoz tartozó Almás nevű filiában 400 katolikus volt, az ottani kápolna oltárát Krisztus Mennybemenetelének tiszteletére szentelték.

Az egyházközség megyebíróinak éves számadásai⁸⁸ alapján ismerjük, hogy 1715-ben lemhényi Bara Márton jelentősebb összeget, 26 forint 75 dénárt adományozott kegytárgyak beszerzésére. Ebből vásárolták meg következő év tavaszán (1716 áprilisában) a brassói jezsuiták régi cibóriumát⁸⁹ 31 forint és 58 dénár összegért.⁹⁰ Egy évvel később, 1717 májusában új monstrantiát⁹¹ vásárolt az egyház, ugyancsak a brassói jezsuitáktól, ezúttal 72 magyar forintért, amelyet felállítása előtt újra is festettek.⁹² A tabernaculumot⁹³ helyi asztalossal készítették, neki 1717-ben 4 magyar forintot fizetett a megyebíró.⁹⁴ A templombelső berendezésével párhuzamosan a déli bejárat elé

⁷⁸ Mánhelyt az évszám tévesen 1610-re írva. SÁL, Fond 105/395, 41.

⁷⁹ Vitus Pilutius (Vito Piluzio da Vignanello): olasz konventuális ferences szerzetes, 1653-tól misszionárius Moldvában, ahol 18 éven át moldvabányai plébános. 1663-tól az erdélyi ferences rendtartomány provinciálisja és a moldvai misszió prefektusa. 1675-től marcianopolisi címzetes érsek és moldvai apostoli vikárius. Az 1680-as években gyakran tartózkodik Háromszéken, az itteni katolikus nemességgel is kapcsolatot tartott. A Székelyföldön több helyen, Háromszék mellett Csík- és Marosszéken is több oltárt szentelt. Róla lásd még MCSMO, II, 524–525, 792–793; KOVÁCS András – KOVÁCS Zsolt 2002, 14; GALLA Ferenc 2005, 281. (helyesbítéssel: altorjai Apor kastély), 301, 302, 311, 324; LittMiss, V, 3112–3113; GALLA Ferenc 2010, 100, 138. (393. és 547. sz. regeszták).

⁸⁰ Vö. Bordi Zsigmond Lóránd tanulmányával jelen kötetben.

⁸¹ Róla lásd LittMiss V, 3124–3125.

⁸² Plébános az 1690-es években Lendvai János (később, 1717-

ben szárazpataki plébános) volt. Vö. GALLA Ferenc 2005, 320, 329.

⁸³ VESZELY Károly 1860, 358, 360.

⁸⁴ GyÉFL, I. 4. Canonica Visitaciones, 6. doboz, 13. kötet.

⁸⁵ VESZELY Károly 1860, I, 374; SÁL, Fond105/395, 14.

⁸⁶ GyÉFL, I. 4. Canonica Visitaciones, 1. doboz, 1. kötet, 68.

⁸⁷ KISGYÖRGY Zoltán 1996, 7. Megemlítjük, hogy egy évvel később a kézdiszentlélekiek ugyanott öntettek harangot. P. KOVÁCS Klára – PAKÓ László 2009, 121–122.

⁸⁸ A lemhényi egyház megyebíráinak az anyakönyvek kötetébe bejegyzett 1715–1765 közötti számadásait lásd SÁL, Fond 105, Nr. 395, 5–49.

⁸⁹ Kehely formájú ostyatartó.

⁹⁰ SÁL, Fond 105/395, 3.

⁹¹ Szentségmutató.

⁹² SÁL, Fond 105/395, 4.

⁹³ Szentségtartó.

⁹⁴ SÁL, Fond 105/395, 6.

zsinddel fedett portikusz (*a templom ajtónál való tornácok építésére...*) is készült. Erre a célra több ezer zsindelet vásárolt a megyebíró Fekete Pál Bélafalván lakó mestertől.⁹⁵

A templom javítása, berendezése 1720-ban, a lakosság és vele együtt a gyülekezet létszámának felére való csökkentését eredményező többéves szárazság és pestisjárvány megszűntével folyt (*a chorusra deszkát 100 szálát vöttem in flor. 8*). Az egyházlátogatás⁹⁶ a templomot belülről és kívülről is jó állapotban, az 1716. és 1717. évi állapotokkal megegyezően találta. Még ugyanazon évben a nyugati orgonakarzat elkészítésére került sor és fel is állították benne az újonnan vásárolt orgonát.⁹⁷ A következő évben a belső berendezés a templombeli székekkel egészült ki (*a székek csinálásáért 8 forintot Barboncznak*). Az említett orgonakarzatot 1722-ben (*ment festékre a chorusra fl. 4, [den.] 80.*) lefestették, erre a célra az egyház több mint 23 forintot fizetett.⁹⁸ Emellett sor került a kehely kijavítására, tisztítására, valamint tartozékainak (bursa, palla⁹⁹) elkészítésére. A templombelső felújításával párhuzamosan az épület tetőszerkezetének javítása is folyt. Még ugyanazon évben a tető cserepezése is megtörtént. (*Godlibnak! cserepezésért flo. 5 [den.] 49.*)

A munkálatok néhány éves szünetet követően 1728-ban, Bíró János plébános¹⁰⁰ és Geréb János, majd ennek halálát¹⁰¹ követően Keserű Mihály megyebírók idejében, a cathedra (prédikáló szék) elkészítésével folytatódott, párhuzamosan megépült a sekrestye is. Erre utalhat a templom északi részének cserepezése (*mikor a templom hátsó részét megcserepeztük*) megjegyzés a jegyzőkönyvben. Végül 1730-ban a tölcsérestől beszerzett, ónba foglalt üvegtányérok az ablakokba való felrakása történt meg. 1732–1734 között az orgonára költött az egyház jelentősebb összeget. A régi hangszer kijavítására vagy egy új építésére összesen 100 forintot fizetett a curator brassói Munges(?) Péter mesternek, 1739-ben „szép aranyos cirádákat” vásároltak rá 10 forintért¹⁰³. 1736-ban polyáni Kőműves András 8 forint értékben végzett cserepezési munkálatot az épületen.¹⁰⁴

A templom időrendben következő leírását az 1731-ban, polyáni Bíró János plébános idejében meg-

tartott egyházlátogatás alapján ismerjük.¹⁰⁵ Eszerint a névadó Szent Mihály napján (szeptember 28.) búncsánati búcsút szerveztek a templomnál, amelyet jó állapotban, tetőszerkezetét jó állapotban, cseréppel fedve írtak le. Három oltára illően díszítve, közülük az egyik felszentelve volt. Az oltárnak szobrai/faragványai vagy ereklyéi nem voltak. Első alkalommal kerül feljegyzésre a kő keresztelőmedence a déli kapu bejáratánál.¹⁰⁶ Kriptát a templom alatt nem találtak. Jó állapotban lévő ékes kötornya zsindefedél alatt (*turris pulchra scandulis tecta lapidea*) volt, benne két haranggal, amelyek közül a nagyobbik Szent Mihály, a kisebbik Szent János evangélista tiszteletére szenteltetett. A jegyzőkönyv fontos adatokat jegyzett fel a templomot övező kőkerítéssel kapcsolatban: a vizitáció megjegyezte, hogy az a szegények vagyónvédelmére nem alkalmas, tehát egyszerű kerítés, és nem erősített, esetleges támadásnak nem állhat ellen (*non admodum ad pauperiem bono*). A megjegyzés szerint tehát a lemhényi kőkerítés védelmi célokra alkalmatlan volt, északi és déli tornya sem állott még. A leírás ugyanakkor kapcsolatban lehet az éppen folyamatban lévő kézdiszentléleki erősítésekkel is, az ottani állapotokhoz viszonyítva értelmezendő a leírás. Ezeket az adatokat egészíti ki az 1735. évi canonica visitatio jegyzőkönyve,¹⁰⁷ miszerint a torony a temető kőfalához csatlakozik (*turris lapidea coemeterio juncta*).

A lemhényi templom 18. századi elejei és 1777 közötti két jelentős átépítése közötti állapotára vonatkozóan az 1743. és 1747. évi vizsgálatok anyagából¹⁰⁸ meríthetünk, a megyebírói számadásokat ebből az időből nem ismerjük. Eszerint a Szent Mihály tiszteletére kőből épített templom hajója és szentélye egyforma magas volt, öblös cserepekkel volt fedve. A 17. század végén vagy 18. század végén újjáépítette szentélyét részben eltakarta a diadalív (*cujus sanctuariis superficies fornice obducta*). A templomhajó falai durva színekkel voltak festve (*navis vero asseribus rudi colore depictis*). Ennél is fontosabb az 1743-as évi jegyzőkönyv azon megjegyzése, miszerint a hajó síkmennyezetének felső (fa)padolása festéssel van díszítve, ami festett kazettás mennyezetre enged következtetni (*est satis ampla, habetque superius tabulatum*

⁹⁵ SÁL, Fond 105/395, 6.

⁹⁶ GyÉFL, I. 4. Canonica Visitationes, 1. doboz, 1. kötet, 167.

⁹⁷ SÁL, Fond 105/395, 7.

⁹⁸ SÁL, Fond 105/395, 9.

⁹⁹ Kehelyfedő.

¹⁰⁰ Polyáni születésű, 1727–1738 között lemhényi plébános. *Historia domus*, 6.

¹⁰¹ Meghalt 1728 végén, végakarátának („temetessék testek a Szent Mihály templomába sok azon templomhoz való szolgálatomért az oltár eleibe, ha lehetséges, ahol a szegény édes atyám nyugszik”) megfelelően a főoltár elé, a sekrestye irányában temették el. SÁL, Fond 105/395, 65.

¹⁰² SÁL, Fond 105/395, 19. Összefüggésben lehet az eszterneki templom párhuzamosan zajló felújításával (1724).

¹⁰³ SÁL, Fond 105/395, 30, 35.

¹⁰⁴ SÁL, Fond 105/395, 32.

¹⁰⁵ GyÉFL, I. 4. Canonica Visitationes, 6. doboz, 13. kötet, 38. A templom berendezését, kegytárgyait lásd KOVÁCS András – KOVÁCS Zsolt 2002, 147.

¹⁰⁶ 1731: „Fons baptismalis ad portam meridionalem infra ex uno lapide exstructus”.

¹⁰⁷ GyÉFL, I. 4. Canonica Visitationes, 1. doboz, 2. kötet, 164.

¹⁰⁸ GyÉFL, I. 4. Canonica Visitationes, 2. doboz, 5. kötet, 54; GyÉFL, I. 4. Canonica Visitationes, 1. doboz, 1. kötet, 494.

lignum picturis ornatum). Az ablakok elég bőségesek/nagyok, de nem teljesen épek. A templomhoz ragasztott, ugyancsak kőből épült sekrestye zsindelel volt fedve. A templomban volt három, kő alapokra épített oltár (*arae lapidea tres*), közülük a nagyobb fel volt szentelve. Ezek közül a Szent Mihály arkangyal tiszteletére készült, 1680-ban felszentelt nagyobbik oltár fából készült, tabernaculumának belseje lila színnel díszítve. Mellettük volt egy hordozható tábori oltár is, amelyet a filiákban való misézéskor vagy búcsúk alkalmával használtak. A jegyzőkönyvbe a kőből készült keresztelomedencét is megemlítik.¹⁰⁹ Az 1717-ben épült, 1720 után festettként említett fa karzatot a század közepén már kopottnak, elszíntelenedettnek (*decoloratus*) írta a vizitáció. A cinterem körül régi, már teljesen megromlott, leromlott kerítőfal állott (*circa coemeterium murus antiqua prorsus ruinatus*). A zsindelel fedett toronyban két felszentelt harangot írtak össze.

A 1755. és 1760. évi vizitációk¹¹⁰ a templom és a körülötte lévő kőkerítésről nem tesznek említést, a megyebírói számadásokból azonban ismert, hogy utóbbi újjáépítése ezekben az években zajlott. Az eddigi irodalom szerint a török-tatár betörések elcsendesedésével a háromszéki erődített templomok védelmi szerepe a 18. században megszűnt, így sok helyen a több öles védőfalakat visszabontották. A fenti vélemény azonban több szempontból is kiegészítésre szorul. Egyrészt a „hosszú 18. század” első felében, sőt még derekán is gyakran rettegtek a felső-háromszékiek az Ojtozi-szoros irányából érkező támadásoktól. Közismert a br. Apor Péter feljegyzéseiből az 1717-es tatár betörés rémhíre, illetve a háromszéki főkirálybíró leleményes megoldása, amellyel elrettentette volna az ellenséget.¹¹¹ Szem előtt kell tartanunk tehát, hogy éppen ezek a félelmek indokolták a 18. század második negyedében, feltehetően gr. Kálnoki Sámuel könyvtárának valamelyik nyomtatványából, katonai traktátusában kinézett, olasz ízlésű reneszánsz

erődítés-rajznak Kézdiszentléleken való megépítését. Ismert ugyanis, hogy 1731-ben még építés alatt állott az ottani templom védőfala.¹¹²

Hogy a fentebb említett félelem állandó volt ebben az időben, jelzi továbbá a háromszéki főkirálybírónak az 1730-as évek végére vonatkozó feljegyzése, miszerint a Habsburgok által korábban, 1718-ban megszerzett román Olténianak a törökök általi visszafoglalása körüli években méltán féltek Székelyföldön is a törökök háromszéki betörésétől.¹¹³ Egy újabb, 1758 végén felröppent, támadást említő rémhírré a lakosság az erdőkre menekült és több napon keresztül rejtőzködött az ellenség elől. Idézünk egy erről szóló korabeli¹¹⁴ feljegyzést: „1758 esztendőben Szent Mihály nap előbb való szeredán estve, midőn vacsorálnánk csendesen, nagy hirtelen hír [jött] a pogányságnak majd majd nyagunkra[!] érkezése felől, oly rémuléssel s valóságos mondások és relatiokkal jelentetvén, elfutott az falunak nagyobb része mingyárt akkor azon órában készülés s mulatozás nélkül az erdőre fel Patakra, ki más felé, rút havazó időben, sárban, vízben és sanyarán oda fel Borosnyán nevű helyben meghálván vagy is azon éjszakát félelemben s igen vizesen ott töltvén virikeléssel, fázódással, kucorgással, másnap reggel kijöttünk házunkhoz ide egy kevés időig, honn holmikot szekérre rakván s készülgetvén elmentünk felebb való erdőre Lapos bérc nevű helyre,¹¹⁵ és ott kalibákot csinálván, ki harmad napig, ki negyed napig mulatott, és a félelem miatt házához sem jött, hon mind mezőn s faluban sok károk, lopások következtek. Igen példás esztendő volt, hogy a kuruc világtól fogva (amint annak hírit hallottam volt), hogy ilyen futás ezen a földön nem történt, az Isten Ő Szent felsége oltalmazzon ilyentől és hasonlótól, az Ő Szent fiáért, L[audetur] J[esus] C[hristus] in aeternum, Amen!”¹¹⁶

Ilyen közhangulatban nem meglepő, hogy a lemhényi Szent Mihály-templom Jósza György plébános idejében újjáépített kőkerítését is hasonlóan kézi tűz-

¹⁰⁹ 1743: „Fons baptismalis lapideus intra superiorem ecclesiae portam constitutus est.”

¹¹⁰ GyÉFL, I. 4. Canonica Visitationes, 3. doboz, 7. kötet; GyÉFL, I. 4. Canonica Visitationes, 8. doboz, 16. kötet.

¹¹¹ APOR Péter 1863, 158.

¹¹² Erről bővebben lásd KOVÁCS András 2009, 217–223.

¹¹³ APOR Péter 1863, 207.

¹¹⁴ A feljegyzés egy 18. századi gazdasági naplóban maradt fenn, annak utolsó oldalán. A kéziratot kötet első oldalai hiányoznak, így készítőjének neve ismeretlen. A bejegyzések alapján róla ismert, hogy Kálnoki Mihály alsócsernátoni kisebbik lányát, Zsuzsannát 1756. július 11-én vette feleségül Alsócsernátonban, a szertartást Tamási György altorjai plébános-főesperes celebrálta. (Alsócsernátonban a 17. század közepén önálló katolikus plébánia és templom nem létezett, az eseményre a helyi Bernáld családi udvari kápolnájában kerülhetett sor – ennek építését egy

1751-ből fennmaradt okirat „ez előtt circiter négy esztendővel”-re pontosítja. Vö. SÁL, Fond 8, Nr. 111/1751.) Az említett házasságból 1761-ig három fiúgyermek, Antal, István és János született, a keresztszülők – az Apor, Sólyom családokból, valamint özv. szalontai gr. Toldi Ádámné gr. Teleki Krisztina – a szülők előkelőségét jelzik. Az altorjai és futásfalvi (Alsócsernáton anyaegyházközsége) plébániák korabeli házassági és kereszteselési anyakönyveiben egyik eseményre vonatkozóan sem találtunk bejegyzéseket. A naplótulajdonos peselneki, altorjai stb. birtokait, továbbá csíkszentimrei jobbágysait, más helyt P. Bíró Márton plébánost, valamint nyújtódi Donáth Ferencet említi.

¹¹⁵ 1864-ben Laposbércz nevű erdőrészt Kézdikóváron, Laposbérczútja helynevet Felsőcsernátonban jegyezték fel. PESTY Frigyes 2012, 67, 53.

¹¹⁶ SZNM Kézirattár, lsz. 47703, osz. n.

fegyvereknek való lőrésekkel látták el. A halotti anyakönyvek 1760 után kezdik említeni a temetéseknel a „külső temetőt” (*coemeterio externis*), ez pedig a cintermet a köztemetőtől elválasztó kőkerítés létét jelzi. A megyebíró 1761-es számadása¹¹⁷ a cintermen dolgozó kőműveseket említi, munkájukért 10 forintot fizetett az egyház. Ebben az évben készült a kőkerítés oromfallal ellátott, boltozott északi és déli tornya is, a számadás megemlíti továbbá „a cinterem bátyáinak boltozására [csináltatott] arcusokat”. A munkálatokat bizonyos csíkszéki Venczell nevű kőműves végezte, a befejezett munkát jelzi a neki kifizetett több mint 80 forint összeg. A cinterem falának építése, cserépfedél alá vétele elhúzódott egészen 1764-ig, a munkálatokat továbbra is az említett kőműves pallér folytatta. Az építkezések 1765-ben a sekrestye és az csonttár („tetemtartó”) tetőszerkezetének zsindelyezésével zárultak.¹¹⁸

A templom soron következő újabb, nagyméretű javítására Eresztevényi Ferenc plébános¹¹⁹ idejében, az 1770-es évek második felében került sor, a diadalív felirata ezt az 1777. évre pontosítja.¹²⁰ Az 1882-es sematizmus 1776-os évszámot jelez, megemlítve az építkezések 2049 forint összegű költségét is.¹²¹

A korábbi feltételezésekkel ellentétben – amint rámutattunk – a templomhajó korábbi boltozatának lebontása megelőzte a barokkos átépítés idejét, ekkor a szentéllyel együtt fiókos dongaboltozatot kapott. A mennyezet stukkódíszei mellett a kőből készült nyugati orgonakarzat, a templom délnyugati oldalán nyíló karzatfeljáró, valamint a nyugati fal volutás és szoborfülkés kialakításos oromfalának felépítése is ebben az időben történt. Ekkor épültek a nyugati és déli portikusok is, a mérműves gótikus ablakokat félkörívesekre alakították.¹²² Az építkezések költségei – az 1823-as vizitáció jegyzőkönyve szerint – 1500 forintra rúgtak. Felszentelésére csak évekkel később, gr. Batthyány Ignác vizitációja alkalmával, 1796. május 19-én került sor, a templom ünnepét/búcsúját a püspök Szent Mihály arkangyal megjelenése (október 16.) előtti 28-ik napra rögzítette.

A nagyméretű munkálatok kiváltó oka nem ismert. A templomnak már a 18. század első évtizedeiben is sík mennyezte volt, tehát nem a hajó kö-

zépkeri boltozatának bomlása indokolta a javítást. Állapotának fokozatos leromlását a gyakori földrendések mellett abban kereshetjük, hogy a 18. század második felében az almási leányegyház kápolnáját, ugyanakkor a lemhényi Nepomuki Szent János-kápolnát is felújították, elsősorban ezeket használták.

A település belterületén kívül eső, télen és esősáras időben nehezen megközelíthető Szent Mihály-plébániatemplom használata a 18. század második felében a jelentős egyházi ünnepekre, búcsúkra szorult vissza. Az 1776-os vizitáció¹²³ arról számolt be, hogy a fából készült nyugati orgonakarzat rossz állapotban, omlófélben (*chorus in fieri*) volt. Megjegyzi tovább, hogy a templomnak világi patrónusa nincsen, van azonban egy magánkriptája, de sírfelirata vagy faragott sírköve (epitaphium) nincsen. Ezzel kapcsolatban ugyancsak a halotti anyakönyvekből tudjuk, hogy azt a helyi Nagy család tartotta fenn, 1764. július 22-én ugyanis oda temették hatolykai Nagy Mózes feleségét, Fábián Helénát.¹²⁴

Az 1796-os vizitáció¹²⁵ már az 1778-ra befejezett, északi oldalán sekrestyével ellátott templomot vizsgálta meg, benne az 1680-ban felszentelt, kőalapra készült főoltár mellett két oldalsó mellékoltárt, valamint egy tábori, hordozható oltárt ír le. A sekrestye ajtaja felett egy szentképet is feljegyzett. Szamba vette továbbá az új, kőből épült karzatot a benne lévő hétmutációs orgonával együtt. A kegytárgyakkal kapcsolatban egy 1772-ben készült, részleteiben nem ismert leltárra hivatkozik. A kőből épült tornyot jó állapotban találta, napóra nélkül. A benne lévő két harang közül a nagyobbikat mintegy négy, a kisebbet mintegy három mázsásnak írja. A kripták közül egyik az elhunyt papok számára volt fenntartva, hosszúsága 4, szélessége 2 öl (7,2 × 3,6m). Tere egységes, nem volt kamrákra osztva.

Nem ismert, hogy az 1802. október 26-i földrendés milyen károkat eredményezett a templom épületében, Volykul József gelencei plébános korabeli feljegyzése szerint a lemhényiek „igen keveset szenvedtek”.¹²⁶ Feltehetően a torony sínylette meg jobban a földingást, az 1823-as vizitáció adatai szerint 1810-ben három öllel magasították és vörös cseréppel fedték.¹²⁷

¹¹⁷ SÁL, Fond 105/395, 44–47.

¹¹⁸ SÁL, Fond 105/395, 48.

¹¹⁹ Eresztevényi Ferenc 1774–1792 között volt lemhényi plébános. *Historia domus*, 7.

¹²⁰ Összefüggésben lehet a kézdiszentléleki templom 1773-as felújításával.

¹²¹ Sematizmus 1882, 102. A plébánia történetére hivatkozott forrás nem templomépítésre vonatkozik, hanem bizonyos Lemhényi Mátyás fia Gergelyt említi 1426-ban Benkő „Milkovia”-ja alapján. Vö. *Codex diplomaticus*, X, 6, 797; SzOkl, I, 119–121.

¹²² GYÖNGYÖSSY János – KERNY Terézia – SARUDI SE-

BESTYÉN József 1995, 152–154; TUDÓS S. Kinga 2002, 136–137.

¹²³ GyÉFL, I. 4. Canonica Visitationes, 4. doboz, 9. kötet, 32–40.

¹²⁴ SÁL, Fond 105, Nr. 396, 137r.

¹²⁵ GyÉFL, I. 4. Canonica Visitationes, 11. doboz, 20. kötet, 82. Ugyanakkor az egyházközség könyveit is összeírták. Uo, 833–834.

¹²⁶ GRKPL, *Naplókönyv. A Gelencei, Haralyi és Hilibi megyében történt és történendők időnkénti följegyzése*, 34.

¹²⁷ GyÉFL, I. 4. Canonica Visitationes, 25. sz. doboz, kötettsz. n., 7.

Az egyház anyagi és vagyoni helyzetére, ingó és ingatlan javaira vonatkozó, időben következő írott forrás az 1823-ban, br. Szepessy Ignác püspök idejében végzett canonica visitatio jegyzőkönyve,¹²⁸ amely a hét évvel később, Kovács Miklós püspök idejében végzett vizsgálattal¹²⁹ együtt a templom legrészletesebb leírását tartalmazza.

Az egyházközség múltjával kapcsolatban megjegyzi, hogy a plébániatemplomot Lemhény és Almás közösen építtette, annak pontos éve azonban nem ismert. Első alkalommal ekkor kerül sor utalásra a templom mennyezetének 1510. évszamos feliratára (*in frontispicio sanctuarió*), amely a gótikus templom építésének befejezési évét jelölheti. 1777-ben javították (*restaurata fuit*). Az említett felirat teljes szövege: *Olim erat scriptum 1510, Renovatu[m] et exaltatum cum fornibus et nova tectura Anno 1777*. Patrónusa a templomnak a 19. század elején nem volt, fenntartásáról és javításától az eklézsia gondoskodott. A leírás szerint falai kőből épültek, az egész épület szép boltozat alatt van, amelyen a szentélyben a Szentháromság képe, és ehhez hasonlóan Szent György lovag van gipszből megformálva és más egyéb alakokat is láthatni.

A templomhajóhoz hasonlóan a szentély padlózata is kőből készült. A keleti oldalon van négy ablaka, ajtaja kettő, egyik nyugaton másik a déli oldalon. A templom méretei: hosszúsága 16, szélessége 5 öl. A szentély északi oldalán épült sekrestye nedves, elég tágas, van benne szekrény és gyóntatószék. A templom tetőszerkezetére egy pitvarból lehet felmenni, cseréppel van fedve. A templom körüli kerítés jó kőbe rakva, másfél öl magasságban. A templom alatt van egy kis sírbolt.

A templom berendezésével kapcsolatban a vizitáció három oltárt jelez. A szentélyben lévő nagyobbik oltár Szent Mihály arkangyal tiszteletére készült, 1680-ban a moldvai püspök szentelte fel. Rajta három szentkép látható: Szent Mihály arkangyal, a Boldogságos Szűz és Nepomuki Szent Jánosé. Utóbbi oltárt 1822-ben vegyesen fehér és zöld színre festették, arannyal díszítették, a szentkép körül is aranyozott virágdíszekkel. A két mellékoltár közül egyik Boldogságos Szűz Mária könyörgése és Keresztelő Szent János képével, a nagy oltárhoz hasonló színezettel. A szószék az oltár színeivel megfestve, Ke-

reszrefeszítés, Szent Péter, Mária Magdolna képeivel díszítve, szép elegáns koronájával együtt. A karzatban nyolcmutációs orgona volt, ebből nyílik egy szoba, amelyben a Kézdi-Orbai esperesi kerület könyvtárát őrizték még 1823-ban is.

A plébániatörténet szerint a részleteiben nem ismert – feltehetően ide értve az 1802-es földrendés kárainak kijavításaival is kapcsolatos – további építkezések 1838-ig folytatódtak, utóbbi év ugyanakkor egy Háromszéket is érintő földrengéssel állhat összefüggésben.¹³⁰

Újabb harang öntésére 1836-ban, felszentelésére 1843. május 22-én került sor Kovács Miklós püspök vizitációja alkalmával, felirata: „Anno 1836 sub Par. Georg Kelemen Cur. Jos. Dénes sumptibus Ecclesiae R. C. Lemhenyensis in honorem S. Mich. Arch.”¹³¹

A templom sekrestyéjének kijavítása a szabadságharcot megelőző években kezdődött, és 1849-ben is folyamatban volt.¹³² 1862-ben Dénes Márton kőműves a templom és védőtornyok tetőszerkezetének javítását, újracserpezését végzi, a munkálatokat két évvel később lemhényi Bandi Mózes és szentléleki Hosszú József kőművesek folytatják.¹³³

Az 1850-es évek közepén bádoggal fedett¹³⁴ toronyba 1870-ben két, egyaránt Udineben (ma Olaszország) öntött harangot is beszerettek.¹³⁵ Ezzel párhuzamosan alaposabb templomjavításra is sor került, amelyet ekkor kívül-belül kimeszeltek. A 20. század elején (1904, 1910) újra kijavították, kifestették. A 19. század végén (1897) Angster József híres pécsi orgonagyárából új orgonát vásároltak.¹³⁶ A főoltár képét a századfordulón kicserélték, mai napig a Szentkereszty Stephanie bárónő által, Guido Reni (1575–1642) itáliai festő alapján 1899-ben készített Szent Mihály arkangyal c. festménye díszíti.¹³⁷ Végül gr. Majláth Károly püspök költségén 1907-ben¹³⁸ a toronysisak újrabádogozása is megtörtént. A második világháború idején a torony bádofedelét szitává lötték, a templomnak főleg a tetőszerkezete és a szentélyrésze károsodott. Az északkeleti támpillért lövegtalálat érte, a fal beomlott, a szentélybeli boltozat hosszában a diadalívvel együtt megrepedt és a főoltár is károkat szenvedett.¹³⁹

A rossz állapotban lévő templomot az 1970-es években már nem, vagy csak ritkán (pl. bérmlásra)

¹²⁸ GyÉFL, I. 4. Canonica Visitaciones, 25. sz. doboz, kötetzs. n.

¹²⁹ GyÉFL, I. 4. Canonica Visitaciones, 26. sz. doboz, kötetzs. n.

¹³⁰ *Historia domus*, 2, 7. Ugyanez a templom kőkerítésének befejezését is utóbbi évre sejteti.

¹³¹ Az 1866. évi vizitáció iratait lásd GyÉFL, I. 4. Canonica Visitaciones, 37. sz. doboz, kötetzs. n. Említett vizitáció a főoltár helyett már a templom felszentelését említi 1680-ra.

¹³² LRKPL, sz. n., *Protocollum* (1842–1875), 40, 63.

¹³³ LRKPL, sz. n., *Protocollum* (1842–1875), 204, 222.

¹³⁴ Erről 1855 őszén határoztak, 1857 végén Klünglein József

pléhműves a még hátramaradt 308 forint kifizetését követelte az egyháztól. LRKPL, sz. n., *Protocollum* (1842–1875), 117, 137–138.

¹³⁵ Ezeket az első világháború idején rekvirálták, helyükbe Nagyszébenben öntetett újakat az egyház, 1926-ban.

¹³⁶ HORVÁTH Csilla 1975, 156; DÁVID István 1996, 98.

¹³⁷ DOBOLYI Annamária 2013, 149–150.

¹³⁸ GYÖNGYÖSSY János – KERNY Terézia – SARUDI SEBESTYÉN József 1995, 153–154.

¹³⁹ *Historia Domus*, osz. n.

használták. Az 1977-es földregés a boltozatban tett kárt. Megerősítése – a toronnyal együtt – az 1986-os újabb földingást követően kezdődött meg. A korábbi leányegyház, Almás ezekben az években vált külön, önálló plébániát alkotva.

A lemhényi Szent Mihály-plébániatemplom Felső-Háromszék kiemelkedő építészeti emléke. Mai alakját a barokk átépítés idején nyerte el, belső fabe rendezése is ebből az időszakból való. Ezen túlmenően azonban a templom őrzi a gótikus és azt megelőző építési korszakok emlékeit is, amelyek közül a két faragott kő keresztelomedencéje a figyelemre méltó.

A dolgozatban összegzett levéltári adatok ugyanakkor rávilágítanak arra, hogy a templomhajónak

a 17. században feltehetően, a 18. század elején biztosan festett kazettás sík mennyezete volt, amelyet az 1770-es években dongaboltozattal cseréltek fel. A torony építésére vonatkozó újabb adatok mellett a tanulmány tisztázza a szakirodalom által bizonytalanul meghatározott védőfal építésének idejét is. Az egyházi iratok egyértelművé teszik, hogy a templomot övező kőkerítés – méreteiből és állapotából fakadóan – a 18. század elején sem volt alkalmas védelmi feladatokra. Az északi és déli oldalon egy-egy toronnyal, valamint a harangtorony falához hozzáépítve elkészült, lőrészekkel ellátott védőfal a legkésőbbi háromszéki templomerődítési emlékünknél, amelynek megépítését az 1760-es évek elején egy újabb tatár betörés rémhíre indokolta.

Csáki Árpád – Sepsiszentgyörgy, Stadion u., 35., Bl. 16B/8., RO-520045; csakiarpad@gmail.com

Levéltári források

Gelencei Római Katolikus Plébánia Levéltára (GRKPL)

Sz. n., Naplókönyv. A Gelencei, Haralyi és Hilibi megyében történt és történendők időnkénti följegyzése.

Gyulafehérvári Érseki és Főkáptalani Levéltár (GyÉFL)

I. 4. Canonica visitationes. Egyházlátogatási jegyzőkönyvek (1717–1866)

Lemhényi Római Katolikus Plébánia Levéltára (LRKPL)

Sz. n., Protocollum (1842–1875)

Sz. n., Historia domus (gépelt kézirat, 1980)

Román Nemzeti Levéltár Kovászna Megyei Irodája, Sepsiszentgyörgy / Biroul Judeţean Covasna al Arhivelor Naţionale Române, Sfântu Gheorghe (*Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár – SÁL*)

Fond 8, *Háromszék levéltára*

Fond 36, *Altorjai br. Apor család levéltára*

Fond 50, *Hatolykai Potsa család levéltára*

Fond 105/395, *Kézdisszentléleki római katolikus egyházközség anyakönyvei* (1712–1758)

Székelly Nemzeti Múzeum könyvtára, Sepsiszentgyörgy (SzNM)

Nyomtatásban megjelent források

Codex diplomaticus, X, 6

Fejér György: *Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, Tom. 10, vol. 6., Budae, 1844.

ErdOkm

Erdélyi Okmánytár, I–III, szerk. Jakó Zsigmond, Hegyi Géza, W. Kovács András, Budapest, 1997–2008.

ErdTest

Erdélyi testamentumok, I–IV, vál., bev. tan., jegyz. közzét. Tüdős S. Kinga, Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2003–2011.

ETA, VII. 3 – Erdélyi Történelmi Adatok, VII. 3

Az erdélyi fejedelmek királyi könyvei I. Báthory Zsigmond királyi könyvei 1582–1602, mut és jegyz. készít. Fejér-Rácz Etelka – Szász Amália, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2005.

LittMiss

Litterae missionariorum de Hungaria et Transsilvania (1572–1717), I–V, Róma–Budapest, 2002–2008. (Bibliotheca Academiae Hungariae–Roma, Fontes 4.)

MCSMO

Moldvai csángó-magyar okmánytár, I–II, gyűjt., s. a. r. Benda Kálmán, Jászay Gabriella, Kenéz Győző, Tóth István György, Magyarországi Kutató Intézet, Budapest, 1989.

Sematizmus 1826

Alma Dioecesis Transsilvana latini et armeni ritus catholica... Anno Christi 1826. <http://leveltar.romkat.ro/e-kutatas/sematizmusok/category/34-sematizmus1826.html?format=html&lang=hu> (letöltés ideje: 2015. május 28.)

Sematizmus 1882

Schematismus venerabilis cleri dioecesis Transsilvaniensis editus pro A. Christo nato 1882, Albae-Carolinae. <http://leveltar.romkat.ro/hu/e-kutatas/sematizmusok/category/21-sematizmus1882.html> (letöltés ideje: 2015. május 28.)

SzOkl

Székely Oklevéltár, I–VIII, szerk. Szabó Károly, Szádeczky Lajos, Barabás Samu, Kolozsvár–Budapest, 1872–1934.

SzOkl, Ús

Székely Oklevéltár, Új sorozat, I–VIII, közzét. Demény Lajos, Pataki József, Tüdős S. Kinga, Kriterion Könyvkiadó – Európa Könyvkiadó – Erdélyi Múzeum-Egyesület – Mentor Kiadó, Bukarest–Budapest–Kolozsvár–Marosvásárhely, 1983–2004.

Irodalom

APOR Péter (altorjai, báró)

1863 *Munkái*, közli Kazinczy Gábor, Budapest. (Mon. Hung. Hist., Scriptorum XI.)

1903 *Verses művei és levelei (1676–1752)*, I–II, szerk. Szádeczky Lajos, Budapest. (Mon. Hung. Hist., II/36.)

BÁRTH János

2011 *Templom jobbágya, megye zsellére, eklézsia arendása. Fejezetek a katolikus székelység egyháztörténetéhez*, Kecskemét.

BENKŐ József

1778 *Transsilvania sive Magnus Transsilvaniae Principatus...*, I–II, Vindobonae.

1999 *Transsilvania specialis* I–II, ford., bev. tan. és jegyz. Szabó György, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

COROI Artur

2009 Baróti Cserei János deák élete és pályája, in: Borcsa János (szerk.): *Kézdiszentléleki breviárium*, Ambrózia Kiadó, Kézdivásárhely, 167–187.

2011 Baróti Cserei János deák élete és pályája, *Acta Siculica* 2011, 445–482.

CSÁKI Árpád

2010 Szárazság és pestis Háromszéken 1717–1720-ban, *Acta Siculica* 2010, 277–288.

2011 *Pálos misszió Háromszéken a 18. században. Az illyefalvi rendház és könyvei*, Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy.

DÁVID István

1996 *Műemlék orgonák Erdélyben*, Polis Könyvkiadó – Balassi Kiadó, Kolozsvár–Budapest.

DOBOLYI Annamária

2013 Szentkereszty Stephanie képzőművészeti tevékenysége, in: Tóth Szabolcs Barnabás (szerk.): *Szentkereszty Stephanie Emlekkönyv*, Háromszék Vármegye Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 137–158.

GALLA Ferenc

2005 *Ferences misszionáriusok Magyarországon: a Királyságban és Erdélyben a 17–18. században*, s. a. r. Fazekas István, Budapest–Róma. (Collectanea Vaticana Hungariae vol. 2.)

2010 *Pápai kinevezések, megbízások és felhatalmazások Erdély, a Magyar Királyság és a Hódoltság területére (1550–1711)*, s. a. r. Tumor Péter és Tóth Krisztina, Budapest–Róma. (Collectanea Vaticana Hungariae vol. 3.)

GYÖNGYÖSSY János – KERNY Terézia – SARUDI SEBESTYÉN József

1995 *Székegyföldi vártemplomok*, Budapest.

HORVÁTH Csilla

1975 Adatok az Angster orgona- és harmóniumgyár történetéhez, *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve*, 17–18 (1972–1973), 137–166.

KISGYÖRGY Zoltán

1996 *Háromszéki harangok*, T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy.

KÓNYA Ádám

1980 A lemhényi vár, *Megyei Tükör*, XVIII, 2611. sz. (1980. június 14, szombat)

KOVÁCS András

2009 Kézdiszentlélek templomai, in: Borcsa János (szerk.): *Kézdiszentléleki breviárium*, Ambrózia Kiadó, Kézdivásárhely, 217–223.

KOVÁCS András – KOVÁCS Zsolt

2002 *Erdélyi római katolikus egyházlátogatási jegyzőkönyvek és okmányok I. 1727–1737*, Entz Géza Művelődéstörténeti Alapítvány, Kolozsvár. (Erdélyi Művelődéstörténeti Források I.)

P. KOVÁCS Klára – PAKÓ László

2009 A kézdiszentléleki egyházközség 1829-es vizitációja, in: Borcsa János (szerk.): *Kézdiszentléleki breviárium*, Ambrózia Kiadó, Kézdivásárhely, 119–126.

PÁL Judit

1996 A románok háromszéki betelepülésének néhány kérdése (1614–1850), in: Hermann Gusztáv Mihály (szerk.): *A többség kisebbsége. Tanulmányok a székegyföldi románság történetéről*, Haáz Rezső Múzeum, TLA Közép-Európa Intézet, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 25–97.

PÁL-ANTAL Sándor (s. a. r.)

2011 *Székely székek a 18. században IV. Háromszék 1701–1722 között*, Mentor Kiadó, Marosvásárhely.

PÁLMAJ József

1901 *Háromszék vármegye nemesi családjai*, Sepsiszentgyörgy.

PESTY Frigyes

2012 *Pesty Frigyes helynévgyűjteménye 1864–1865. Székegyföld és térsége I, Háromszék*, s. a. r. Csáki Árpád, Országos Széchényi Könyvtár – Székely Nemzeti Múzeum, Budapest–Sepsiszentgyörgy.

SÁVAI János

1997 *A székelyföldi katolikus plébániák levéltára I–II*, Szeged. (Documenta Missionaria I/II–III.)

TÓTH István György

1994 *Relationes Missionarium de Hungaria et Transilvania (1627–1707)*, Roma–Budapest.

1998 Az első székelyföldi katolikus népszámlálás. (Szalmai István bosnyák ferences jelentése 1638-ból), *Történelmi Szemle* XL, 1–2. sz., 61–85.

2001 *Jobbágylelet a fejedelemségi Erdélyben. Jövevényjobbágyságok Háromszéken, 1616–1698*, Mentor Kiadó, Marosvásárhely.

TÜDŐS S. Kinga

1995 *Erdélyi védőrendszerek a XV–XVIII. században. Háromszéki templomvárak*, Püski Kiadó, Budapest.

2001 *Jobbágylelet a fejedelemségi Erdélyben. Jövevényjobbágyságok Háromszéken, 1616–1698*, Mentor Kiadó, Marosvásárhely.

2002 *Háromszéki templomvárak. Erdélyi védőrendszerek a XV–XVIII. században*, 2., jav., bőv. kiadás, Mentor Kiadó, Marosvásárhely.

VESZELY Károly

1860 *Erdélyi egyháztörténelmi adatok*, I–II, Kolozsvár.

Istoria parohiei și istoria arhitecturală a bisericii romano-catolice Sf. Mihai din Lemnia (jud. Covasna)

(Rezumat)

Biserica romano-catolică Sf. Mihai din Lemnia, cu antecedente arhitecturale din perioada romanică, reclădită în stil gotic în primele decenii al sec. XVI. (în jurul anului 1510), ulterior în stil baroc (în jurul anului 1777), se numără printre cele mai importante monumente arhitecturale eclesiastice de importanță națională din județul Covasna. Bazată pe datele istorice culese din arhiva parohială, și în special din protocoalele vizitaționale episcopale din secolele XVII–XIX, lucrarea însumează rezultatele cercetărilor din anul 2011 efectuate paralel cu cele arheologice ale bisericii. Pe lângă istoria arhitecturală a bisericii (incluzând și mobilierul din interior), printre cele mai importante rezultate ale lucrării menționăm datarea corectă (coroborat și cu rezultatele cercetărilor arhivistice) a zidului de incintă cu două turnuri de apărare pentru a doua jumătate a sec. XVIII. (jurul anilor 1760).

The History of the Parish and St Michael`s Catholic Church from Lemhény (Lemnia, Covasna County)

(Abstract)

The St Michael`s Roman Catholic church from Lemhény, with its architectural antecedents dating back to the Romanesque, rebuilt in a Gothic style during the first decades of the 16th century (around 1510), then in a Baroque style (around 1777), is one of the most outstanding ecclesiastic monuments of national importance from Covasna county. Based on the historical data from the parish archives, especially from the 17th–19th century episcopal visitation records, the study sums up the results of the research, which was carried out in the same time with the archaeological excavations. Besides the architectural history of the church (including interiors), one of the most important results of this work would be the correct dating of the protective wall with two towers to the second part of the 18th century (around the 1760s), as it was confirmed also by archive research.